

**ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОСОФСЬКОГО МІФУ
У ПОЕЗІЇ 1980-х****Тарас Кремінь**

*Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України
Миколаївський державний університет
вул. Никольська, 24, 54030, Миколаїв*

У статті розглянуто внесок української лірики 1980-х у процес становлення історіософського міфу, що був покладений в основу оформлення багатьох питань філософського осягнення історичної свідомості майже всього століття.

Ключові слова: історіософський міф, концепт, метафористичні конструкції, віртуалізація, іронічне відсторонення.

Представники українського вісімдесятиництва, що стали яскравими представниками „третьої хвилі” (А. Погрібний) розвитку української літератури, виробили особливу концепцію щодо місця людини і її призначення в історичному просторі. Передусім це стосується лірики І. Римарука, В. Герасим'юка, І. Малковича, а також Т. Федюка, О. Забужко, Н. Білоцерківець та ін.

Перебуваючи в передчутті зміни векторів розвитку суб'єктивно-об'єктивного існування, на кордоні „модерністського та рустикального світоглядів у межах їхньої криптиотелуричної літератури” (В. Єшкілев), з „кпином, іронією, шокуванням” (О. Яровий), „драматичною напруженістю” (В. Моренець), поети спромоглися заговорити про уникнення незмінності і повторюваності української долі попри історичну здатність завжди повторюватись. Ця здатність виросла з великого „пасіонарного заряду” (О. Забужко), що тривалий час чекав на свій естетичний, філософський вибух. Це був бунт проти одноманітності та обмеженої увиразненості, що почало розвиватись десь на початку 80-х, у роки тотального розпаду соціалістичного реалізму, „кризи радянської історії, коли було поставлено під сумнів верховенство загальносуспільного над особистісним” [9, с. 26].

Так не буде, як сказав Пророк.

Так, як нам написано, не буде!

(В. Герасим'юк)

Варто зауважити, що у 80-х роках змінилися і концепти поезії, що вплинули на її світоглядну парадигму. Загострилося питання про предмет та функції самої поезії. Відкритість, свобода, відсутність диктату поставило питання не того, про що пише поет, а здатності сягнути неопредметнену, але безумовну для реципієнта сутність буття (В. Моренець). Цього можна досягнути, за переконанням поетів, тільки під час медитативного сеансу, що обмежує присутність непотрібного пафосу. Вони досить обережно ставляться до всіх виявів свого духу, залишаючи особливе місце переживанням, що ніколи не закінчуються. Їх сприйняття тільки поширюються і розчиняються у просторі, бо поети-метафористи намагаються увиразнити своє духовне призначення, оберігаючи свій берег, що час від часу переживає

розбурханість океану бездуховності та дивної тривоги. Поети намагаються у мозаїчному просторі віднайти відповідники багатьом речам, що формують та увиразнюють світ, перетворюючи його на гармонійну сполуку. Вони утворюють інші закони в іншому, власному часі та просторі.

Для представників вісімдесятиництва література попередніх поколінь стала водночас і каноном, і опозицією, бодай на естетичному рівні. Відчутною особливістю стало рафінована концепція світу і власне буття крізь міфологічні, історіософські моделі. Особливого звучання набувала така форма поетичного мислення, як предметність та не-предметність (В. Махно).

Вісімдесятники пробували утворити культ „гри зі словом”, „бо гра є текстом” (Р. Барт), „концептуальної гри зі словом” (Я. Голобородько) „філологічну гру експерименту заради експерименту радикально змінити, роль і статус літератури в суспільстві” [10, с. 77], що відразу почало нагадувати літературну ситуацію початку ХХ століття, коли робилися серйозні спроби деконструювати традиційні мистецькі форми. Іронія посіла в цій грі центральне місце, адже світ почав перелицьовуватись через свою штучність норм або того, що ними вважається.

Гра, побудована на полізначності та метафористиці, створює потрібний ґрунт для свідомого і закономірного виникнення різноманітних алюзій, що вкладаються у рамки першооснов буття, серед яких неупереджена характеристика належить розумінню історичного процесу. Попри нашу вмільість декодувати метафористичні конструкції в тексті, здебільшого вони залишаються закритими, цим лише збільшуючи інтерес до них у процесі інтерпретації. Така перспектива гри у текстах поетів-вісімдесятників десакралізує пам'ять, розширюючи таким чином межі й площину сприйняття поезії. Попри іронічне відсторонення самої реальності смислова розщепленість набуває особливих рис, що врешті-решт „дає не подвоєння реального й ірреального, а миготіння Іншого” [3, с. 169].

Невимушена асоціативність залишила вагомий відбиток на історіософській ліриці поетів цього кола, бо змогла перетнути межі підсвідомого передчуття. Асоціативна інтелектуальність виявилася настільки природною, що спромоглася утворити окремі моделі, які й стали основними ознаками поетів, представників яскравої стилістичної течії, – „метафористів”. Лірика В. Герасим'юка, І. Римарука, О. Лишеги, що утворює „густі килими метафор” (Б. Рубчак), продемонструвала „алогічність синтаксичної конструкції, умовність образів” [7, с. 3], репрезентуючи умовно-асоціативну течію, сповнену внутрішньої виваженості та образної сконцентрованості.

Однією з вироблених моделей позачасовості є оформлення меж уніфікованої „минулосучасності” (Я. Голобородько). У такому неординарному хронологізованому вимірі поети вдаються до вироблення особливої моделі майбутнього, що набуває ознак неповторності в позачасовій абстрагованості. Ця абстрагованість виявилася у ХХ столітті не випадково, бо місце „лінгвістичного зсуву” (Т. Гундорова) в українській ліриці, як і в літературі загалом, є одним з центральних. Однією з моделей такого письма стає „сфера образотворення на перед- чи безсловесному рівні, через освоєння психосоматичної сфери знакового поля” [2, с. 113]. Поети не стільки пишуть, скільки формулюють, утворюючи мікрообразні величини. Це – не пророцтво в повному розумінні, це – передчуття неминучості майбутніх перетворень.

Явище вісімдесятиництва як еталону кінця ХХ століття можна порівнювати і з початком ХХ століття, багатого на свою мистецьку палітру, бо це „явище світоглядне різнорідне, естетично розмаїте, концептуально різновекторне, художньо

нерівнозначне і характеризується „стилістичною різноплановістю, жанровою варіативністю, тяжінням до концептуальної ускладненості у своїх найбільш цікавих, викінчених формах, виявами елітарної спрямованості, знаками художньо-інтелектуального „євроцентризму” (як модифікації канонічного „європеїзму”), багатогранною модерною зацентрованістю, цікавою палітрою художньо-самодостатніх імен, домінантою особистості” [1, с. 155].

Вісімдесятники цілком усвідомлюють, що минуле не повинно повторитися ніколи. Намагання ліричного героя 80-х розірвати „коло, в якому ти вічно в опалі” і життя, нарешті „по спіралі” (А. Кичинський) свідчить про принцип збереження циклічності часу, але тепер завдяки „ривку” свідомого „Я” [9, с. 464] має набути іншої „траєкторії руху”, піднявши життя індивіда на один щабель вище за попередній. Циклічне повторення онтологічного тексту наголошує нашу думку про постійність мрії про повернення до своїх джерел, свого минулого, що обертається в „обережне і важке нав’язання духовних узів з іншою справжньою духовно-культурною історією Вітчизни і світу” [8, с. 64].

Українські вісімдесятники наголошують на своїх поглядах щодо закономірностей розгортання історії і, відповідно, мають особисте ставлення до поняття циклічності часу як такого, утворюючи з цього оригінальну концепцію. „Покоління 80-х продемонструвало ґрунтовну теоретичну і творчу здатність до критичного перегляду стереотипів, до утвердження нових парадигм естетичного пошуку” [10, с. 77]. Часові характеристики дещо видозмінені, адже майбутнє виступає лише як основа минулого і навпаки. Вони наголошують, що без минулого майбутнє неможливе. Тут звертання на рівні „я-ти” вже не має сенсу, адже зв’язок реципієнта відбувається на фоні „сакрального континууму, єдності поколінь (консубстантивності)” (Е. Левінас), що відводить вагоме місце індивідууму у загальній історії всього народу, причому залишає його носієм відповідної етики та естетики.

*Вже біла сіль мого німого тіла
На чорнім хлібі свіжої землі
– Та знов, і знов, і знову, і навіки –
Смерть – пам’ять, пам’ять – рух, і без кінця
Повторюються очі і повіки.
Повторюються лиця і серця.*

(Н. Білоцерківець).

У деяких інших вісімдесятників (Т. Федюк) грані між минулим та сучасним зникають, тому часова характеристика стає всепроникливою та загальною. Час – це безперервна та безумовна цілісність, що розгортається в експресивному ключі. „Минувшина постає передісторією сьогодення, й події відбуваються немовби у все часовості” [1, с. 155].

Р. Дж. Колінгвуд, представник ґносеологічного напрямку в історіософії, стверджував, що „історія є не пам’яттю, а особливим випадком пам’яті. Ось чому історичне знання – це той особливий випадок пам’яті, коли об’єктом думки теперішнього стає думка минулого” [5, с. 280]. Єдиною складністю тут виявляється усвідомлення того, що історіософський час не зміг охарактеризуватись ані часовими, ані суспільними вимогами, ані переходами, тому вся картина цивілізаційного розвитку, починаючи від примітивних форм сприйняття до сучасних, є так чи інакше чимось нерухомим та відмежованим від нас [6, с. 36].

Яскравим підтвердженням присутності змодельованої часової конструкції виступає наявність такої символіки, яка своїм змістом увірає образи конкретного

світу, без чого людина не усвідомлюється об'єктом космологічного простору. Образ матері, землі, людського коріння, історичної пам'яті як семантичний символ історіософії – у центрі їх уваги.

*Золотими слідами швидких неприкаяних літ
Так повільно пройти, як дощі над рудими ярами,
І побачити все, що колись одлетіло з вітрами...*

(І. Римарук)

Невимовною щирістю та з тугою за своїм минулим, у якому автор живить свої картини сьогодення, сповнені вірші Н. Поклад. У цій відвертості – екзистенція і самототожність, без чого людина не має права на людську совість жити своєю власною історією життя. *Я б, може, боялася/ цієї тиші, / цієї темні, / цієї самоти, – / якби не бачила / над ними / далеку хату, / а в ній / маму, що покійно / слухає / свою тишу, / свою темін, / свою самоту...* (Н. Поклад).

Людина за своєю природою приречена, бо перебуває під впливом свого історіософського моноліту (не часу) у пошуках самозаспокоєння, сподіваючись на Бога, – що відповідає морально-філософським засадам свого роду-племені і власним духовним покликам” [9, с. 27]. У передчутті приходу чогось незнайомого, але відомого схрону, наблизитися до якого воліє душа. Ліричний герой сповнений своєю етнічною первинністю, що походить від давньоязичницьких традицій, проте закорінених у „селянській іпостасі” (О. Забужко), тому „часом озирнутись хочеш, немовби хтось тебе наздоганя” (В. Герасим'юк). Усвідомити фатальність свого існування, приреченість власного вибору долі означає залишатися якнайближче до власних етнічних коренів, але з правом на так і не сказане слово. *За те, що не зумів сказати / І промовчати не посмів (Т. Федюк).* Ця характерна особливість не є чимось раптовим і випадковим, адже особисте „я” виходить на рівень загального, тому самозанурення породжує характерну майстерність передчувати „цілий світ, все людське в людині” [7, с. 15]. Тому недаремно власний голос, не виявляючи себе безпосередньо, з'являється опосередковано, – через інші особи або ж синтаксичні форми.

Вісімдесятники не відчувають на собі провини за неказаність, але попри таку інерцію та незначну варіативність, характерної дистанційованості надає їм можливість не тільки відштовхнутись від реальності, але й витворити за власними законами світ, у якому все виступає суцільною картиною. Попри масштабність такого тла на ньому проступають долі окремих людей, їх життєві моменти, частини їхнього життя, що проростають екзистенційною самотою. Пошуки механізмів та законів свого існування вони віднаходять у відстороненні, що обирає свободу попри ускладненість чіткої послідовності стосунків зі світом. *Є плащ, неділя/ І свобода/ Від вічних планів, слів і справ (Т. Федюк).*

Поети відчувають прихід нової, ще не званої, епохи, і тому часто вдаються до віртуалізації. Наприклад, у В. Герасим'юка, очікування „прокажених” є формою вироблення імунітету до захисту первинності свого світу. У поєднку з ними ліричні герої не претендують на вражаючу перемогу, адже прихована енергія захована в їх свідомій духовній непереможності, тоді як людське приречене заздалегідь на смерть. Беззаперечним фактом існування такої поезії є їх історіософське навантаження, що сповнює емоційної мужності та неказаної іронії, що допомагає сприймати речі, бо „мужність та іронія в культурі – це післядія пасіонарності в історії: наступна фаза” [4, с. 263].

У цьому передчутті є ознаки повторюваності й циклічності історичного процесу, що відбувається на всіх рівнях свідомості. Адже життя саме собою не змінюється, змінюється саме поняття часу і наше ставлення до предмета. Важливим компонентом для ліричного героя неодмінно має стати усвідомлення тягlosti часу, динамічного розгортання життєвих колізій. Зв'язок з минулим відбувається не тільки на рівні часовому, але й свідомому. Підсвідоме прагнення перенестись у своє дитинство, світ невігданих мрій стає тим кроком, що вдосконалює Людину в майбутньому. Вміло справляючись з емоціями, ліричний герой увиразнює своє існування, задумуючись над собою, своїм місцем у циклічному процесі історії.

Самота поволі стає не стільки зовнішньо вираженою, як внутрішньо насиченою та герметизованою. Страх, навіяний самотою, не зупиняє поетичного передчуття, а, навпаки, – підлягає законам, за якими історичні безособистісні факти сприймаються цілком природно. Екзистенційна суть свідомості в них залишається завжди самотньою. Тому їх історіософія підживлюється правічними законами, що знаходять своє тлумачення на суб'єктивному рівні їх переосмислення. *Вона роздягла мене,/ як мати,/ і на гори осипалися/ не інопланетні обладунки,/ а земні пелюшки, з яких / розповилось немовля./ І моє крихітне тільце/ затріпотіло на її руках,/ на руках вічної таємниці мого народу (В. Герасим'юк).*

Історіософія поетів-вісімдесятників увібрала в себе найскладніші процеси на шляху до вдосконалення завдяки широкій метафориці та багатозначності мови, уміло реалізованій митцем. Одним із виявів такої особливості є володіння „образно-художньою афористикою, що є вираженням стратегічної перспективи естетичного руху до гранично сконденсованого та мультифункціонального слова” [1, с. 159]. Отже, українська лірика 1980-х років доклала багато зусиль до процесу становлення історіософського міфу, що ліг в основу оформлення багатьох проблем філософського осягнення історичної свідомості майже всього століття.

1. *Голобородько Я.* „Золото інків” або творча аксіологія Тараса Федюка // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 157
2. *Гундорова Т.* Література і письмо, або місце нового в українській літературі // Світо-вид. – 1997. – № 28.
3. *Гундорова Т.* Проявлення слова: Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997.
4. *Забужко О.* Що сказано // Хроніки від Фортінбраса. – Київ, 1999. – 337 с.
5. *Коллінгвуд Р.* Ідея історії. – Москва, 1980.
6. *Лосев А.* Антична філософія історії. – Москва, 1977.
7. *Мельник Я.* Сила вогню і слова. – Київ, 1991. – 228 с.
8. *Моренець В.* До теорії аспектів сучасної лірики // Слово і час. – 1995. – № 1.
9. *Моренець В.* Слово, що випало з мовчання філософів // Слово і час. – 1997. – № 4.
10. *Нойманн Э.* Происхождение и развитие сознания. – Москва: Рефл-бук; Київ: Ваклер, 1998. – 464 с.
11. *Пахльовська О.* Укр. шістдесятники: філософія опору // Сучасність. – 2000. – №4.

OVERCOMING OF THE PROBLEM OF THE HISTORIOSOPHICAL MYTH IN THE 1980-S POETRY

Taras Kremin

*T. Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine
Mykolaiv State University
Nikolska st., 24, 54030, Mykolaiv*

In the paper we considered the contribution of 1980-s Ukrainian poetry into the formation process of historiosophical myth, which became the basis of many questions, concerned with philosophical comprehension of historical consciousness of the century.

Key words: historiosophical myth, concept, metaforistic constructions, virtualization, ironic defamiliarization.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2003

Прийнята до друку 15.05.2003